

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 681-697

Nezif CIKAY

Harran Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, nezifcikay@hotmail.com

HALEP AHKÂM DEFTERLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Özet

Halep Ahkâm Defterleri 1742-1881 yılları arasında Halep ve çevresinde çözüme kavuşturulamayan davaları içermektedir. Yerel mahkemelerde halledilemeyen davalar, Divan-ı Hümayun'un devletin en yüksek yargı mercii olması sebebiyle burada sonuçlandırılmıştır. Divan-ı Hümayun hangi milletten ve dinden olursa olsun herkesin şikâyetlerini ilettiği bir çözüm merkezdir. Merkezi otoritenin zayıflaması kanunsuz uygulamaların artmasına sebep olmuştur. Bu durum şikâyetlerin artışı beraberinde getirmiştir. Merkeze iletilen şikâyetler daha önce Mühimme Defterlerine kaydedilmiş ancak 1649 yılından itibaren Şikâyet Defterleri adıyla yeni bir defter türü ihdas edilmiştir. 1742 yılında ise Ahkâm Defterleri oluşturularak soruna hızlı çözüm üretmek amaçlanmıştır. Bu defterlerde halkın başlıca şikâyet konuları olan alacak-verecek, tımar, vakıflar, adi suçlar, yönetici sınıflara yönelik şikâyetler, eşkıyalık hadiseleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ahkam defterleri halkın sorun olarak gördüğü noktalar ve devletin soruna yaklaşımını yansıtan önemli bir bilgi kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: Halep, Ahkâm Defterleri, Şikâyet, Divan-ı Hümayun

A GENERAL EVALUATION OF ALEPPO AHKÂM DEFTERS

Abstract

Aleppo Ahkâm Defters contains cases that can not be resolved in Aleppo and its environs between 1742-1881. The cases that can not be solved in local courts are concluded here because Divan-i Hümayun is the highest judicial authority of the state. Divan-ı Hümayun is a solution center where everyone complains regardless of the nationality and religion. The weakening of the central authority has led to an increase in illegal administrations. This situation brought the increase in complaints. Complaints sent to the center were previously registered

in Mühimme Defters, but since 1649, a new type of book was created in the name of Şikâyet Defters. In 1742, it was aimed to constitute a quick solution to the problem by forming Ahkâm Defters. In these books, the main complaints of the people are receivables, grooms, foundations, common crimes, grievances against ruling classes, information about banditry attorneys. Ahkâm Defters are points that the public regards as a problem and an important source of information reflecting the approach of the state to the problem.

Key Words: Aleppo, Ahkâm Defters (Verdict Register), Complaint, Divan-ı Hümayun

GİRİŞ

Doğu siyasal düşüncesinde devletin en önemli varlık nedeni adaleti sağlamaktır. Kınalızade’de geçen ve adına “*adalet dairesi*” denilen, iç içe geçmiş sekiz maddeden oluşan bu döngüde reyanın yani yönetilenlerin ancak adalet ile korunabileceği ifade edilmiştir. Cihanda adaleti tesis etmenin şartı da bir nizamın kurulmasına bağlıdır¹. Kınalızade’deki adalet dairesine benzer bir döngü de Yusuf Has Hacib’in Kutatgu Bilig adlı eserinde geçer. Buna göre: “*Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar.*”²

Adalet anlayışı hükümdarın halkın sorunlarını doğrudan dinlemesi ve çözüm sunması ilgili bazı kurumların oluşmasına sağlamıştır. *Darü'l-Adl*, *Divan-ı Mezalim* gibi Osmanlı öncesi devletlerde oluşan kurumların yerini Osmanlıda Divan-ı Hümayun almıştır. Divan-ı Hümayun’un ilk ve asli görevi şikâyetleri dinlemek ve en kısa sürede çözüme kavuşturmasıdır. Osmanlı Padişahları divana başkanlık etmedikleri zamanlarda bile *kasr-ı adalet* veya *adalet köşkü* denilen yerde divana açılan pencere arkasından şikâyetleri dinlemeyi önemsemişlerdir³.

Osmanlı Devleti’nde halkın padişaha doğrudan ulaşması ve şikâyetini arz etmesinin çeşitli yolları vardı. Sefere giderken ve seferden gelirken, Cuma namazına ya da ava giderken insanlar şikâyetlerini arz edebiliyorlardı⁴. Osmanlı şikâyet mekanizması sadece padişahın şahsına bağlı ve belirli zamanlara münhasır uygulamalara dayanmıyordu. Osmanlı padişahı birçok uygulamada olduğu gibi bu yetkisini de görevlendirdiği kurum ve kişiler eliyle yerine getiriyordu. Divan-ı hümayun aynı zamanda devletin en yüksek yargı organı olması hasebiyle şikâyetlerin hiçbir sınırlama olmaksızın iletildiği yerd.

Divan-ı hümayunda görüşülen meseleler “*Mîrî Ahkâm Defterleri*” veya “*Ahkâm-ı Mîrî*” denilen ve XVII. yüzyıldan itibaren “*Mühimme Defteri*” olarak adlandırılan defterlere kaydedilirdi. Mühimme Defterleri’nde divanın yargı yetkisine dair belgelere de rastlanılmaktadır⁵. Mühimme Defterleri’ne kaydedilen hükümler zamanla belli konulara

¹ Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, s.283, Tarihsiz.

² Yusuf Has Hacib, *Kutatgu Bilig II*, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), TTK, Ankara 1959, s.55.

³ Halil İnalçık, *Adaletnameler*, TTK Belgeler, S.II, s.50-51, Ankara 1965.

⁴ Nahide Şimşir, *Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkam Defteri’ndeki İzmit ile İlgili Hükümler*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.9, 2015, s 357-390.

⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Mühimme Defteri*, *DİA*, XXXI, s.520-523, İstanbul 2006,

bölünerek yeni defterler ihdas edilmiştir. Böylece Mühimmelerin yanında “*Ecnebi Defterleri*” diye bilinen seri ile “*Şikâyet Defterleri*”, “*Nâme Defterleri*, *Ahkâm Defterleri*” ve sonraları “*Nişan Defterleri*” gibi ayrı seriler ortaya çıktı⁶.

1649’a kadar ferman, berat ve hükümlerin tamamı Mühimme Defterleri’ne kaydolunurken; bu tarihten itibaren yalnız devlete ait işler Mühimme Defterleri’ne yazılmış, şahsî davalara ait ferman, berat ve benzeri kayıtlar için Şikâyet Defterleri adı verilen ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır⁷. Arşivde “*Atik Şikâyet Defterleri*” (A.DVNS.ŞKT.d) koduyla 213 adet defter yer almaktadır. İkinci seri ise (A.DVN.ŞKT.d) kodlu tasnifte 978-1014 numaralar arasında 1504-1819 (910-1234) yıllarını kapsayan birkaç sayfadan veya formadan oluşmuş 38 adet defter parçasını kapsamaktadır⁸.

Makalemizin ana materyalini oluşturan “*Eyalet Ahkâm Defterleri*”, Atik Şikâyet Defterleri’nin bir devamı şeklinde olup Reisülküttap Koca Ragıp Efendi tarafından artan iş yükünü ve bürokratik muameleyi azaltmak için oluşturulmuş kaynaklardır. Eyalet Ahkâm Defterleri mahallinde halledilemeyen sorunlara merkezden daha hızlı çözüm üretmek adına ihdas edilmiştir⁹. 1742’de başlatılan Eyalet Ahkâm Defterleri uygulaması ikinci meşrutiyete kadar sürmüştür. Bu defterler dönemin siyasal, sosyal olayları hakkında zengin bir kaynak olma özelliği gösterirler. Özellikle yöneten yönetilen arasında yaşanan olumsuzlukların merkeze ne şekilde yansıdığı ve merkezin nasıl bir yöntemle bu sorunları çözdüğü hususunda aydınlatıcı bir içerik sunmaktadır.

Defterlerin üzerinde durduğu konular arasında başta alacak verecek olmak üzere, tımar, iskân, şekavet hadiseleri, vakıflar, adi suçlar, idari işler, şikâyetler, aile ve miras hukuku gibi meselelerdir. Belgelerin yazıldığı dönemin zihin dünyası, toplumun hassasiyetleri ve bunların öncelik sırasına dair ipuçları vardır. Bu dönemde meydana gelen büyük hadiselerin yerele ne şekilde yansıdığı olumlu ve olumsuz etkisinin ne olduğu hakkında bilgilere ulaşılabilir. İslam dünyasında her dönem tartışma konusu olmaktan kurtulamamış temel konulardan olan kadın, kölelik müessesesi ve Gayr-ı Müslimlerle ilişkilere dair de önemli bilgiler bulunmaktadır. Eyalet Ahkâm Defterlerinin bir başka özelliği de yerel tarih çalışmaları açısından önemli bir kaynak olmalarıdır.

⁶ Halil İnalçık, Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. VII-VIII, İstanbul 1988, s.34.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s.21, İstanbul 2010.

⁸ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 61, S. 1, Ankara 2012, s. 178.

⁹ Feridun M. Emecen, Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ş Şikâyet, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 125.

Halep Ahkâm Defterleri

Halep Ahkâm Defterlerinin tarih aralıkları, sayfa ve hüküm sayıları şöyledir:

Defter No	Hicri Tarih Aralığı	Miladi Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı
1	C.1155 – R.1164	1742-1751	295	1268
2	Ca.1164 – Z.1175	1751-1762	351	1174
3	M.1176 – S.1194	1762-1780	387	1269
4	S.1194 – S.1198	1780-1784	139	468
5	S.1198 – R.1211	1784-1797	194	489
6	Ca.1211 – M.1229	1796-1813	197	409
7	Ra.1255 – Ca.1266	1839-1850	138	184
8	S.1229 – M.1255	1813-1839	192	335
9	B.1266 – Ca.1298	1850-1881	84	102

Tablo 1: Halep Ahkâm Defterleri Tablosu

Toplamda 1977 sayfa ve 5698 adet hükümden oluşan Halep Ahkâm Defterleri 139 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Yukarıdaki tabloda dikkati çeken şeylerden bir tanesi yedinci defter ile sekizinci defterin arşivdeki bir karışıklık sebebiyle yer değiştirmiş olmasıdır. Tarih aralığından da anlaşılacağı üzere defterler numaralandırılırken yanlışlıkla yedi ile sekiz yer değiştirmiştir. İçerik olarak incelendiğinde de bu hata hemen fark edilebilmektedir. Osmanlı Arşiv Rehberinde düzgün yazılmışken dijital aktarma sırasında hatalı verilmiştir¹⁰.

Halep Ahkâm Defterleri üzerine her biri bir defterin bir kısmını kapsamak üzere üç yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: bunlar 4.¹¹ 5.¹² ve 8.¹³ defterlerdir. 8. Defter esas alınarak hazırlanan yüksek lisans tezi farkında olmadan yedinci defter değerlendirilerek hazırlanmıştır. Bu tezlerden ayrı olarak Halep Ahkâm Defterleri üzerine yazılmış bir makale¹⁴ de mevcuttur. Makalede birkaç örnek üzerinden Halep halkının yönetimden şikâyetlerine değinilmiştir.

Şikâyet Konuları

Halep Ahkâm Defterlerini konulara göre kategorilere ayırdığımızda karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır.

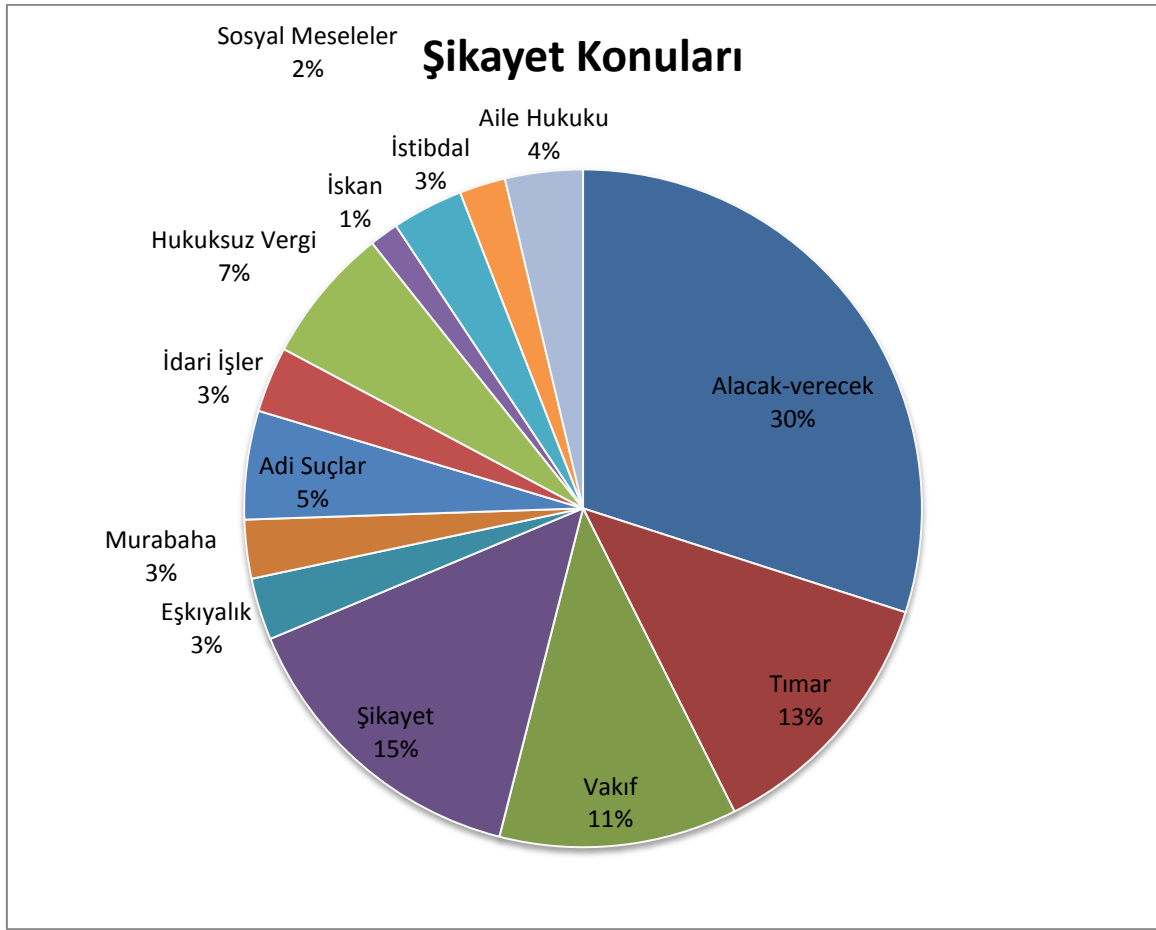
¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, s.31.

¹¹ Canan Kuş, 1780–1784 Tarihli Ve 4 Numaralı Halep Ahkâm Defteri (S.1–53) Transkripsiyon Ve Değerlendirme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.

¹² Mehmet Kerem Karasu, 1784 - 1797 Tarihli ve 5 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1–99) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2011.

¹³ Demet Karasu, 1839–1850 Tarihli ve 8 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1–100) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2011.

¹⁴ Faisal, Kandari, “The Petition of the People of Aleppo to the Grand Vizier”, *International Congress on Bilad al-Sham During the Ottoman Era*, Damascus, 26-30 September, 2005.

Tablo 2: Halep Ahkâm Defterleri Konuları

Alacak-Verecek Davaları

Tabloda dikkatimizi çeken ilk şey alacak verecek ile ilgili başvuruların diğer meselelere oranla oldukça fazla olmasıdır. Murabaha ile ilgili başvuruları da aynı kategoride değerlendirdiğimizde bu oran % 33'e ulaşmaktadır ki; tüm başvuruların 3/1'ine tekabül etmektedir. Reaya alacak verecek davalarında hiçbir alt limit olmaksızın Divan-ı Hümayuna başvurabiliyordu. Alacak verecek meselelerinde miktar farklı olsa da yapılan işlem temelde aynıdır.

Defterlerde “50 guruş¹⁵” alacak hakkının tahsil edilmesi için yazılan hükümlere rastlamak mümkünken “on binlerce guruş¹⁶” tekabül eden alacak vereceklere de rastlamak mümkündür. Alacak verecek “temessük” mucibi ise kadıya hitaben “mahallinde şer’le görülmesi” emredilmektedir¹⁷. Eğer alacaklının elinde herhangi bir senet yoksa “ba’de’l-sübut¹⁸” yani iddia sahibinin iddiasının ispatından sonra ve eğer iddiası gerçek ise tahsil edilmesi istenilmektedir. Alacak verecek meselelerinde miktar sınırı olmadığı gibi zaman sınırı

¹⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 96.

¹⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 133.

¹⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 43.

¹⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 81; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 6.

da söz konusu değildir. Bazı belgelerde on üç yıl sonra bile Divan-ı Hümayuna başvurup alacağının tahsil edilmesi talebinde bulunan hak sahiplerine rastlamak mümkündür¹⁹.

Devletin kendi alacaklarını tahsil ederken kullandığı dil ve soruna yaklaşım tarzı ile reyanın alacaklarına karşı kullandığı dil tamamen farklıdır. Devlet alacaklarını tahsil ederken tembihten öte tehdide varan bir dil kullanmaktan çekinmez²⁰. Reyanın birbirine olan alacak verecek meselelerinde borçlu tarafın zaman zaman kadı, voyvoda gibi devlet görevlilerine ya da toplumda zorba olarak bilinen güçlere²¹ yaslanarak mahkeme kararlarına rağmen borcunu ödemediğine dair belgeler görmek mümkündür²². Şikâyet mekanizmasının belki de en zayıf tarafı kadıların sebep olduğu meselelerde yine kadıların durumu düzeltmeleri için yazılan hükümlerdir.

Sarrafların alacak verecek ilişkilerinde önemli bir yeri olduğunu görüyoruz. Aracılık hizmetleri önemli ölçüde sarraflar üzerinden yürütülmüştür. Emanet edilen paraları zimmetlerine geçirdiklerine dair birçok belge görmek mümkündür²³. Devlet görevlileri sarraflardan aldıkları borçları vermekte ağır davrandıkları²⁴ bazen merkezden görevlendirilen mübaşirleri zorla görev yaptıkları yerlerde alıkoydukları görülmektedir²⁵. Ünlü paşalardan bazılarının sarraflar ve yabancı tüccarlarla girdikleri alacak verecek ilişkisinde alacağı olanların mağdur edildiği ve uzun zaman alacaklarını tahsil edemediklerini görüyoruz²⁶.

Belgelerde en borçlu grubun toprakla uğraşan reaya olduğuna şahit oluyoruz. Özellikle ağır vergi yükü yüzünden reaya borçlanmak zorunda kalmıştır. Borçlanmanın bir diğer sebebi de yapılan askeri harekâtlar ve çıkan isyanları bastırmak için sevk edilen askerlerdir. Reaya askerin geçiş güzergâhında olan mahsullerini kaldıramamaktadır²⁷. Bölgede belli aralıklarla tekrarlanan kuraklık, kıtlıkları da unutmamak lazımdır²⁸. Reyanın *ziraatları tekâliflerini ödemeye yetmediği için*²⁹ muamelecisi ya da murabahacı olarak isimlendirilen faizci taifesinin eline düştüğü görülmektedir. Bu durumla karşılaşan reyanın mülklerini borçlarına karşı rehin verdikleri³⁰, borçlarını geri ödemelerine rağmen rehin verdikleri mülklerini alamadıklarına dair belgelerle karşılaşmaktayız³¹. Aşırı borç yükü altında ezilen reyanın borçlarının miri malından yıllık belli bir miktar üzerinden taksitlendirildiği görülmektedir. Reaya fukarasına merhameten ödenen bu oran bazen her “*bin guruşa elli guruş*³²”, “*elli guruşa bir guruş*³³” bezen de “*on guruşa bir guruş*³⁴” şeklinde gerçekleşmiştir.

¹⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 17.

²⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 121.

²¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 63.

²² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s.109.

²³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 81.

²⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 195; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 7; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 198; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 133; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 256.

²⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 106.

²⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s.195; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 7.

²⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 255.

²⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 59; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 142.

²⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 27.

³⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 39.

³¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 57.

³² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 63.

³³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 83.

³⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 74.

Yabancı devletlerin Halep'te ticaret yapan ve kendisine devletçe eman verilen müste'min tüccarlarla ilgili alacak verecek davaları görmek mümkündür. Bu tür davalarda alacaklı yabancı tüccarın alacağı belli miktarın üstünde ise Asitane'de davanın görülmesi yönünde talepte bulunabiliyordu³⁵. Bu tür davalarda belirleyici olan yabancı devlet ile imzalanan muahededir³⁶. Bu tür davalarda özellikle 18. yüzyılın sonlarında artış olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde İngiltere³⁷, İsveç³⁸, Niderland gibi ülkelerin konsolosları veya konsolosluk çalışanları ile alacak verecek davalarına sık rastlanmaktadır. Yabancı tüccar ve konsoloslara olan borcunu ödeyemediği için Asitane'ye ihzar edilen tüccar sayısı oldukça fazladır³⁹.

Genel Şikâyetler

Şikâyetlerin % 25'i yönetenlere yöneliktir. Yönetenlerin yönetenlerden şikâyeti ise % 8 civarındadır. Sade vatandaşın birbirinden şikâyeti ise % 68 civarındadır. Sanılanın aksine yönetilen-yönetilen ilişkileri yöneten-yönetilen ilişkilerine göre daha çok sorunlu olmuştur. Alacak verecek ile ilgili davalardan sonra en çok karşımıza çıkan konu şikâyetlerdir. Defterlerde % 15 gibi bir oranda şikâyetle karşılaşmaktayız. Şikâyet ile ilgili hükümlerde karşımıza şöyle bir şablon çıkmaktadır: "... nam kimesne kendü halinde olmayub şerir ve gammadz olub daima kadı ve naib ve voyvoda ve subaşı ve sair ehl-i örf taifesi yanlarına varub fukarayı hilaf-ı vaki' mevad istinadı ile ehl-i örf gammadz ve tercim ve akçeleri alınmak suretiyle..."⁴⁰. Toplumda bu tip insana din ve milliyet farkı olmaksızın rastlamak mümkündür. Ehl-i örf ve kadı gibi devlet görevlileriyle iş birliği içinde yapılan ve toplumdaki kendini savunamayacak durumdaki zayıfları ezmeye ve elindeki mallarını almaya yönelik bir girişimdir.

Şikâyetlerin yoğunlaştığı kişiler her zaman bireysel çıkar ilişkilerini iyi kullanan tipler değildir. Devlet nezdinde itibar gören ayanlar veya ayanlık iddiasında olan kişiler de şikâyet konu olmuşlardır. Özellikle ayanlık iddiası ile ilgili belgelerde ahalinin umuruna müdahale⁴¹, zulüm ve teaddi⁴² hep yan yana anılmıştır. Belgelerden ayan olmanın ilk şartı toplum üzerinde baskı kurmuş gibi bir izlenim edinmek mümkündür⁴³. Toplum nezdinde saygı görmenin iki aracı olan saygı ve korkudan ikincisini tercih eden ayanlar ya da ayanlık iddiasında olanlarla ilgili şikâyetlerde yönetimin oldukça müsamahalı davrandığını görmekteyiz. Bu kanıya varmamızın sebebi aynı kişilerden yoğun bir şekilde şikâyetçi olunmasına rağmen gereğinin yapmanın zamana yayılmasındandır⁴⁴.

Toplumun her kesiminden ve her meslek grubundan birbirlerinin işlerine müdahale ile ilgili şikâyetler söz konusudur. Kâtiplik⁴⁵, vakıf mütevelliliği⁴⁶, zaviyedarlık⁴⁷, suyoçculuk⁴⁸,

³⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 46.

³⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 90; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 46; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 49; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 55.

³⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 50.

³⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 49.

³⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 122; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 136.

⁴⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 27; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 35; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 36.

⁴¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 30.

⁴² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 106; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 141.

⁴³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 74.

⁴⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 108; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 115.

⁴⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 70.

⁴⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 98.

hamallık⁴⁹, değirmencilik⁵⁰, attarlık⁵¹, tabiplik⁵² hatta çobanlık⁵³ gibi meslek erbapları umurlarına fuzuli müdahale edildiğinden şikâyetçi olmuşlardır. Bu belgelerin gösterdiği en önemli şey, şikâyet kapısının herkese açık olduğudur. Mesela Antakya'nın bir köyünde çobanlık yapan İbrahim oğlu Ömer yaşadığı yerden kalkıp başkente kadar giderek şikâyetçi olabilmektedir.

Kişinin işine yapılan müdahalenin yanı sıra mülküne yapılan müdahale konusunda da çok sayıda belge mevcuttur. Reayanın mülk bahçesini veya menziline fuzuli ve cebren zapt ettikleri için Divan-ı Hümayuna başvurulmuş ancak, çoğu zaman durumun düzeltilmesi için gönderilen hükme muhalefet edilmiştir⁵⁴. Bazen de müştereken sahip olunan mülk bir tarafın zorbalığı veya yasadışı usullerle el koyması sonucu dava konusu olmuştur⁵⁵. Bu tür usulsüzlükler sadece sıradan vatandaşlar arasında değil bazen bizzat valiler tarafından baskı ile yapılmıştır. Mağdurlar ancak valinin vefatından sonra hakkını almak için Divan'a başvurabilmiştir⁵⁶. Yönetici zümrenin devletin kendilerine tahsis ettiği konaklarında oturmayıp vatandaşın sahip olduğu evleri ücretini ödemeksizin işgal ettiğine dair şikâyetler de söz konusudur⁵⁷.

Belgelerde “*hilaf-ı mevad isnadı*” yani mesnetsiz şeylerle suçlama ile ilgili çok sayıda hüküm mevcuttur. Suç isnadı sonucu hapis⁵⁸, işkence⁵⁹ ya da mallarına el koymak⁶⁰ sıkça görülen uygulamalardır. Böylesi uygulamaların mağdurları bazen toplumun önde gelen âlim ve fazıl kişileri olabilmektedir. Böyle durumlarda ahali toplu olarak Divan-ı Hümayun'a başvurarak topluma mal olmuş kişilerin mahkemede suç isnadıyla yargılanmasından duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir⁶¹. Toplu olarak bazı kimselere sahip çıkıldığı gibi toplu olarak şikâyetler de söz konusudur. Şehir halkı, Saray sarrafı olan Yahudi kuyumcunun yaptığı haksızlıklar karşısında Müslim- Gayr-ı Müslim toplu olarak şikâyetçi olmuşlardır⁶². Hilaf-ı mevad isnadı ile neredeyse aynı sonuçları olan “*tecrim*⁶³” denilen cürüm isnadı da bu minvalde değerlendirilmesi gereken şikâyet konularından biridir.

Tımar ve İskân

Defterlerin % 13'lük kısmı tımar, zeamet gibi meselelerle ilgilidir. Belge sayısındaki çokluğa rağmen içerik olarak pek zengin değildir. Defterlerde hacimce en çok yer kaplayan belge türü de tımarla ilgili olanlardır. Şikâyet konusu ne olursa olsun bahse konu olan tımarın kime ait olduğu, gelirinin ne olduğu, tımar sahibine ne zaman tevcih edildiği, kaç nefer reayası

⁴⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 195.

⁴⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 208.

⁴⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 25.

⁵⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 53.

⁵¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 110.

⁵² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 171.

⁵³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 269.

⁵⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 33.

⁵⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 74.

⁵⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 144; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 145.

⁵⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 347.

⁵⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 43; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. , s. 83.

⁵⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 125.

⁶⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 24.

⁶¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 49.

⁶² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 46.

⁶³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 178.

olduğu ile ilgili uzun uzadıya bilgiler verildikten sonra sonuca dair hüküm verilmektedir. Tımarla ilgili davalar söz konusu olduğunda “*defter-i hakaniye müracaat olundukta*⁶⁴” “*ruznamçe defterlerine müracaat olundukta*⁶⁵”, “*defterhane-i âmirende mahfuz defter-i mufassala müracaat olundukta*⁶⁶” gibi ifadelerle çokça rastlanılmaktadır.

Tımarla ilgili belgelerde en çok karşımıza çıkan mesele müştereken sahip olunan tımar topraklarında, ortaklardan birinin diğerinin “*hissesine düşene kanaat etmeyub*⁶⁷” sınırını ihlal etmesi ile ilgilidir. Sınır ihlali sadece iki tarafı tımarlı sipahi olan durumlarda görülüyordu, anlaşmazlığın bir tarafı bazen vakıf olabiliyordu. Özellikle has toprak mutasarrıfları, vakfa ait olması gereken oşürlere müdahale ediyorlardı⁶⁸. En sık karşılaştığımız sorunlardan bir tanesi de iltizama verilen toprakların iltizam süreleri bitmesine ve yeni iltizama verilmesine rağmen eski mültezimlerin haksız bir şekilde mahsul ve vergi toplamaya devam etmeleridir⁶⁹.

Kuraklık, kıtlık veya eşkıyalık gibi sebeplerden dolayı çiftini bırakıp gitmek zorunda kalan reaya ile ilgili belgelerde, oradan geçimini sağlayan tımarlı sipahi veya zeamet sahibinin şikâyetleri de hayli fazladır. Bu belge türünde reaya nereye göç etmişse o beldenin en yüksek idarecisine hitaben ziraatını bozup gidenlerin geri gönderilip asıl yerlerinde iskân ettirilmeleri istenmektedir. Bu belgelerde reayanın mağduriyeti üzerinden değil tımarı ve tımarlı sipahiye koruyan, onu önceleyen bir dilin varlığı dikkatimizi çeker. Bunun sebebi olarak “*tımar mahsulünün kesr ve noksanına*⁷⁰” sebep olmalarıdır. Sebep ne olursa olsun reayanın yerini terk etmemesi gerektiğine dair vurgu yapılır. Yerini bırakıp giden sadece toprağa bağlı reaya değildir. Aşiretler devletin kendilerine tahsis ettiği yaylak, kışlak gibi yerlerden göçtükleri zaman aynı muameleye tabi tutulurlardı: “*mukataa-i mezbure nizamının ihlaline ba’isle ve malın kesir ve noksanına bari oldukları bildirib ol makule reaya buldukları yerlerden kaldırılıb kadimi aşiretleri derununa nakl ve iskân*⁷¹” . Kurulu düzenin ihlal edilmesi Osmanlı’nın en hassas olduğu konulardan biridir. Her insan topluluğu, her din veya millet mensubu herkesi kapsayan büyük bir sistemde kendisine biçilen rolü oynamak zorundadır. Devletin, düzenin bozulmasına gösterdiği tepki diğer bütün tepkilerinden daha şiddetlidir.

Vakıf

Defterlerde vakıf ile ilgili hükümler % 11 gibi bir orana sahiptir. Vakıf konusu altında değerlendirilmesi gereken istibdal ile ilgili hükümleri de eklersek bu rakam % 14 gibi bir orana tekabül eder. Halep’te Sadrazamın nezaret ve murakabesinde olan büyük vakıflar mevcuttu. Haremeyn-i Şerife’nin fukarasına tahsis edilen bu vakıfların gelirleri, her sene büyük bir ihtimam içerisinde Surre alaylarıyla Hac mevsiminde kutsal topraklara gönderilirdi. Vakıflarla ilgili belgelerde Defterhane-i Âmire’de kayıtları tutulan Defter-i Evkaf’a çok sık atıf yapıldığını görmekteyiz. Kayıtları esas alınan bir başka defter türü de Anadolu Muhasebesi Defterleri’dir.

Vakıfla ilgili belgelerde en çok karşımıza çıkan şikâyet türü vakıf şartlarının ihlali konusundadır. Evladiyet ve meşrutiyet üzere kurulan vakıflarda vakfın kurucusu evladının vakıf

⁶⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 5.

⁶⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 7.

⁶⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 15.

⁶⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 33.

⁶⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 4.

⁶⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 98.

⁷⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 120.

⁷¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 72.

gelirlerinde belli oranlarda pay sahibi olması şartıyla bağ, bahçe, tarla, han, hamam, dükkân, ev gibi mülkleri vakfedebiliyordu. Vakıf tevliyetine ve şartlarına yapılan müdahaleler evkaf defterindeki vakfiye müracaat edilerek aslına uygun olarak çözülmüyordu. Eşinin kendisi öldükten sonra başkasıyla evlenmediği sürece vakıf gelirinden pay sahibi olmasını şart koşan vakıf şartları dikkat çekicidir⁷².

Halep'teki ticaret hanları ve çarşılar büyük oranda vakıflara aitti. Her bir hanın belli bir esnaf grubuna tahsis edildiğini görmekteyiz. Bu hanlardaki esnaf grubunun başka hanlarda iş yapması veya taşınması şikâyetlere konu olmuştur⁷³. Mazı hanında mazı tartılır ve burada satılırdı, mazının başka hanlarda tartılması veya pazarlanması yasaklanmıştı⁷⁴. Buna benzer örneklerle ilgili şikâyetler epeyce fazladır. Mazı gibi buğday⁷⁵, sabun vs. ürünlerin her biri kendisine tahsis edilen alanda tartılıp satılmak zorundaydı. Vakıflar arasında belli ürünlerin kendi hanlarında tartılması ve bu ürünlerin pazarlanması sonucu elde edilecek vergileri almak konusunda çekişmeler her dönemde devam etmiştir⁷⁶. Bu anlamda Halep'teki Kara Mustafa Paşa Vakfı ve Adiliye Vakfı arasında uzun süre devam eden kimin hangi ürünü pazarlayacağı ve bundan istifade edeceği tartışması örnek verilebilir⁷⁷.

Evladiyet üzere olan vakıflarda aynı hisse oranına sahip olması gerekirken kendi hisselerine kanaat etmeyerek gelirin tamamına konmak suretiyle haksız kazanç elde edenlere dair şikâyetler oldukça fazladır⁷⁸. Vakıf evladı olmadığı halde rüşvet vermek suretiyle sahte belge düzenleyerek vakıf gelirinden pay almak için yolsuzluk yapanları da görmek mümkündür⁷⁹. Hatta hayatta olan vakıf mütevellisinin öldüğünü iddia ederek vakıf tevliyetini sahte belgelerle üzerine alanlara dair şikâyetlere rastlamaktayız⁸⁰. Vakıflarla ilgili yolsuzluklar sadece müteveli olma kavgasından ibaret değildir. Vakfın başındaki görevliler vakıf malını zimmetlerine geçirmek suretiyle yolsuzluğa bulaşmışlardır. Camiye ait kubbe kurşunlarını satarak haksız kazanç elde edenlere dahi rastlamak mümkündür⁸¹. Bunun önüne geçmek için vakıfların tamir gerektiren işlerine nezaret etmek amacıyla bazen merkezden mübaşir tayin edilmiştir⁸².

Vakıflara ait akarların tamir ve bakım işleri ağır şartlara bağlı olduğu için vakıflar sahip olduklarını daha bakımlı ve yeni yerlerle değiştirme yoluna gitmişlerdir. Adına *istibdâl* denilen bu işlemde vakıf olan mal, mülk olan bir malla değiştirilirdi. İslam fıkında bu işlem için bazı şartların oluşması gerekmektedir: Öncelikle vakıf malının tamamen faydalanılamaz hale gelmesi, yani vakıf için gelir getiremez veya getirdiği gelir giderini karşılayamaz duruma düşmesi. Sadece istibdâl edilecek malın gelir bakımından vakıf malından daha yararlı ve geliri çok olması yeterli değildir. Bunun yanında vakfın tamir edilerek eski haline iadesi için başka gelir kaynağının bulunmaması⁸³ gerekirdi. Tanzimat'tan sonra ahkâm defterlerinin konu

⁷² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 119.

⁷³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 48.

⁷⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 219.

⁷⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 220.

⁷⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 222.

⁷⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 64-65.

⁷⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 32.

⁷⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 36.

⁸⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 77.

⁸¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 162.

⁸² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 71.

⁸³ Ahmet Akgündüz, *İstibdâl*, DİA, XXIII, s.319-320, İstanbul 2001.

zenginliği oldukça düşmüştür. Halep ahkâm defterlerinden dokuzuncusu bu döneme tekabül etmektedir. Bu defterin ağırlıklı olarak istibdal ile ilgili olduğunu görüyoruz. Bu defterdeki toplam 102 kaydın 41 tanesi vakıfların istibdal talepleri ile ilgilidir⁸⁴. Bu istibdal talepleri Müslümanlara ait vakıflardan geldiği gibi, Gayr-ı Müslimlere ait kilise vakıflarından da gelmiştir. İstibdal'e konu olan yerin Müslüman veya Gayr-ı Müslim'e ait olması arasında fark yoktur.

Hukuksuz Vergi

Hukuksuz tabirini kullanmamızın sebebi belli bir kanun ve yasaya dayanmayan keyfi vergileri tanımlamak içindir. Belgelerde bu tür vergiler için “*Tekâlif-i Şakka*” tabiri kullanılır. Yasayla konulmamasına rağmen devlet tarafından bir türlü önüne geçilememiştir. Eyaletlerdeki en üst düzey yöneticilerden⁸⁵ köylerdeki zabıtlara⁸⁶ kadar bu konuda bir keyfîlik belgelere yansımıştır. Tımar ve zeamet sahipleri de zaman zaman bu keyfîliğin mağduru olmuşlardır. Halep valileri ve voyvodaları bölgedeki tımar ve zeamet sahiplerinden kanun dışı keyfi kesintiler yapma yoluna gitmişlerdir⁸⁷.

Vergi ile ilgili şikâyetlerin en çok yoğunlaştığı alanlardan bir tanesi, vergiden muaf sınıflardan vergi alınması ile ilgilidir. Seyyidler ve Şerifler bu konuda başı çekmektedir. Bu sınıfa ait kimselerin vergiden muaf olmasından toplumun rahatsızlık duyduğu ve “*sen dahi bizimle ma'an tekâlif ver deyu*”⁸⁸ şikâyet edildiği görülmektedir. Bu tarz şikâyetlerin mağdurları sadece seyyidler ve şerifler değildi. Müezzinler⁸⁹, İmamlar⁹⁰, İlim Talebeleri gibi İlmiyye sınıfına mensup kişiler de olabilmekteydi.

Keyfi vergiler birçok isim altında toplanabilmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *Zikudret ve Konak Akçesi*⁹¹, *Ferman Baha, Şe'ir Baha, İlmek Baha, Zahire Baha ve Selamiye*⁹², *Kalemiye, İşpence, Tavuk ve Saman, Resm-i Şâre, Şukufe Akçesi*⁹³, *Saliyane*⁹⁴, *Alamiye, Feraşiye, Beg Avaidi*⁹⁵, *Kudumiye*⁹⁶, *Sarık ve Sükûn Akçesi*⁹⁷, *Bohça Bahası*⁹⁸, *Bayramlık ve Paşa Arpası*⁹⁹. Bu saydıklarımızdan ayrı olarak *Toprak Bastı Akçesi*¹⁰⁰ alındığına dair belgelerde kayıtlar mevcuttur. Vergi şikâyetleriyle ilgili hükümlerde verginin “*emr-i şerifimle vaki tekâlif'ten olmadığından*”¹⁰¹ alınmasının men edilmesi istenmektedir.

⁸⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 9, s. 2; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 9, s. 10; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 9, s. 11; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 9, s. 13.

⁸⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6, s. 92.

⁸⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 93.

⁸⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8, s. 53.

⁸⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 43.

⁸⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 14.

⁹⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 237.

⁹¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 102.

⁹² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 140.

⁹³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 116.

⁹⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 93.

⁹⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 94.

⁹⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 244.

⁹⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 293.

⁹⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 314.

⁹⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 130.

¹⁰⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 337.

¹⁰¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 37.

Vergi ile ilgili küçük çaptaki bireysel olaylar kadar büyük şehirleri ve beldelerin tamamını ilgilendiren şikâyetler de vardır. Ahalinin toplu şikâyeti üzerine ortaya çıkan ve kayıtlar incelendikten sonra fazladan alınan vergilerin bir sonraki vergiden düşülmesi suretiyle durum düzeltilmiştir¹⁰². İşlerin her zaman güzellikle tatlıya bağlanmadığı durumlarla da karşılaşmaktayız. Fazla vergi aldığı için şikâyet edilen Sancak Beyi “*beni şikâyet eylediniz*” diyerek köylülerden bazılarını katletmiş üzerlerine daha ağır vergiler yüklemiştir¹⁰³. Merkezin vergi ile ilgili şikâyetlerde oldukça ağırkanlı hareket ettiğini şikâyetlerin tekrarından anlamak mümkündür.

Adi Suçlar

Adi suçlar defterlerde % 5’lik bir orana sahiptir. En çok karşımıza çıkan türleri ise gasp, katl ve hırsızlıktır. Eşkîyalığı ayrı bir kategoride değerlendirdik çünkü içinde bütün adi suçları barındırır da daha kitlesel bir olaydır. Birbiriyle iç içe birçok hadise ile karşılaşmak mümkündür. Hane basıp içindekileri darp ve mallarına el koyarak ev sahibini katl etme belgelerinde en çok karşımıza çıkan hadiselerden biridir.

Gasp hadiselerinde en çok şikâyet edilen devlet görevlileri mütesellimler olmuştur. Ölen kişilerin üzerinden çıkan mallara el koyma¹⁰⁴, diğer beldelerden ticaret için gelenlerin mallarına el koyma¹⁰⁵, tehditle ahalinin malına ve parasına el koyma¹⁰⁶, kölesini elinden alıp zincire bağladıktan sonra parasına el koyma¹⁰⁷ gibi suç isnatları hep mütesellimlere yöneliktir. Mütesellimlerin parasal işlerde yetkili olması bunda büyük etkidir. Şikâyet edilenler arasında sancak beyleri, serdarlar¹⁰⁸ ve sürekli devlet işinde olmamakla birlikte savaş zamanlarında istihdam edilen ve “*delü ve levendât taifesi*”¹⁰⁹ denilen başıbozuk askerler vardır.

Katl ile ilgili şikâyetlerde olayın maddi boyutları sebebiyle yapılan şikâyetler üzerinden haberdar olmaktayız. Katl suçunda kısas uygulandığı ile ilgili belgelerde geçen bir ifadeye rastlamadık. Katl sonucu belli bir diyet ödemesine karar verilen kişilerin parayı ödemediği¹¹⁰ için şikâyete konu olduğuna dair birçok belge mevcuttur. Katl ve hırsızlık gibi suçların alacak verecek gibi meselelere nispetle oranları çok yüksek değildir. Halep’in ticarete öne çıkan bir kent olmasının bu oranlardaki etkisini akla getirmekle birlikte kesin bir kaniya varmak zordur.

Hırsızlık ile ilgili hükümlerde şikâyetçi taraf daha çok dışarıdan Halep’e ticaret için gelenler olmuştur. Eşyası ve parası çalınan mağdurlar valilerin olayı derinlemesine incelemeyi ve hırsızlardan geri alınan mallarının kendilerine iade edilmediğinden şikâyetçi olmuşlardır¹¹¹. Belgelerde bizzat hırsızlığı yapanlardan ziyade, malını veya parasını hırsızdan

¹⁰² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 30.

¹⁰³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 155.

¹⁰⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 33.

¹⁰⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 43.

¹⁰⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 73.

¹⁰⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4, s. 74..

¹⁰⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 113.

¹⁰⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 48.

¹¹⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 39.

¹¹¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 31; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.12, s. 173.

geri alan resmi görevlilerden şikâyetçi olunmuştur¹¹². Bazı durumlarda hırsızlar resmi görevlilerin akrabası olduğu için korunmuşlardır¹¹³.

Rüşvetle ilgili çok az sayıda belge vardır. Bundan yola çıkarak rüşvetin yaygın olmadığı sonucu çıkarılabileceği gibi, “*rüşvetin belgesi olmaz*” demek de mümkündür. Rüşvet ile ilgili belgelerden biri hapisshaneden rüşvet vermek suretiyle suçlu sabit olmuş bir kişinin salıverildiği ile ilgilidir¹¹⁴. Diğer belgeler mahkeme kâtiplerinin¹¹⁵ ve naiblerin¹¹⁶ rüşvet almak suretiyle suçluyu suçsuz, suçsuzu suçlu ilan ettikleriyle alakalıdır. Belde halkının topluca şikâyetine konu olmuş rüşvet olayları da vardır¹¹⁷.

Aile Hukuku

Defterlerde aile hukukuna tekabül eden belgelerin oranı % 4’tür. Bunun büyük çoğunluğunu miras hukuku ile ilgili meseleler oluşturmaktadır. Miras yoluyla intikal eden mallarda yaşanan anlaşmazlıklarda bir tarafın aç gözlü olması sebebiyle geri kalanların hisselerini elinden almaya çalışması dava konusu olmuştur. Vasi olarak tayin edilenlerin emaneten bakması gereken malları zimmetlerine geçirmeleri en sık rastlanan durumlardan biridir¹¹⁸. Müslümanlarda olduğu kadar Gayr-ı Müslimlerde de bu konuda şikâyetler vuku bulmuştur¹¹⁹.

Kadılar ve naiblerle ilgili şikâyetlerin en çok yoğunlaştığı konu miras hukuku alanında olmuştur. Gerek Müslümanlar gerekse Gayr-ı Müslimler kadı ve naiblerin mirası tahrir ve taksim ettikleri zaman aldıkları resm-i kısmet konusunda şikâyetçi olmuşlardır. Normalde varislerin talebi olmadan kadı ve naibler mirasa müdahale edemiyorlardı. Gelen şikâyetlerde varislerin talebi olmamasına rağmen kadı ve naibler mirası cebren tahrir ve taksim etmeye çalışmışlardır¹²⁰. Naibler bazen ölen kişilerden intikal eden gayr-ı menkullere el koymuşlardır¹²¹.

Eşkîyalık

Defterlerde % 3’lük bir orana sahip olmasına rağmen içerik olarak en zengin belgelerdendir. Halep’in denizle bağlantı güzergâhı ve tüccarların kullandığı Payas, Antakya, Kilis yolları eşkıyalık hadiselerinin en çok meydana geldiği yerlerdir. Bu güzergâhlarda sadece tüccarlar değil devlet görevlileri hatta askerler bile eşkıyaların saldırısına uğruyorlardı. Askerler sadece eşkıyalığın mağduru değil bazı durumlarda failleri olmuşlardır. Diyarbakır valisinin bölgeden askerle geçtiği sırada ordudan ayrılan 400 kişilik grup eşkıyalıkla nam salmıştır¹²².

Devletin iskân ve istihdam ettiği ama bir süre sonra eşkıyalığa başlayan ve kendilerinden sonraki nesilleri de aynı yolu takip eden aileler vardır. Rüstemezâdeler üç nesil boyunca vakıf zabıtlığı ve vakıf mütevellisi gibi görevlerde bulunmalarına rağmen akıbetleri

¹¹² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 174.

¹¹³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 197.

¹¹⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 36.

¹¹⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 49.

¹¹⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 41.

¹¹⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 212.

¹¹⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 92.

¹¹⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 97.

¹²⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 221.

¹²¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5, s. 52.

¹²² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 281.

dağda eşkıyalıkla son bulmuştur¹²³. Otuz kişiyi öldürmesine ve onlarca şikâyete rağmen hala görevi başında olanları görmek mümkündür¹²⁴. Eşkıyalıklarıyla meşhur olmuş bu gibi kişiler bölgesel bir tehlike haline gelmeden devlet tarafından tembih ve tehditle geçirilmiştir¹²⁵. Şekavet olaylarına karışmış kişilerin toplumda saygın kişilerin kefaleti ve tembihle serbest bırakıldıklarına dair belgelerde önemli bilgiler mevcuttur¹²⁶.

Devletin reayayı korumakla görevlendirdiği kale muhafızlarının adamlarıyla yol kesip eşkıyalık yaptığı, mağdurların isim vererek şikâyetine rağmen görevde kalmaya devam ettiği belgelerde geçmektedir¹²⁷. Eşkıyalığın failinin ve mağdurunun asker olduğu olaylar dikkat çekicidir. Diyarbakır Valisi Ali Paşa'nın leşker ağası olarak görev yaparken Halep yakınında eşkıyaların saldırısına uğrayan Süleyman isimli kişi, yağmalanan eşyalarını Halep kalesi dizdarında bulmasına ve bu kişi mahkemece tespit edilmesine rağmen ölümle tehdit edilmeye devam etmiştir¹²⁸.

Konargöçer aşiretlerin, göçleri esnasında reyanın ekili tarla, bağ ve bahçelerini tahrip ettiklerini ekin ve ağaçlarına zarar verdiklerini görmekteyiz. Yerleşik göçebe çatışması Selçuklulardan beri süregelen bir olgudur. Burada bahsi geçen bilinçsizce yapılan bir eylem değil, aksine alışkanlık haline gelmiş bir zarar verme olayıdır. Aşiretlerin yaptığı eşkıyalıklar özellikle Kilis ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Rışvanlı, Okçu İzzeddinlu gibi aşiretler “*katl-ı nüfus, nehb ve gâret*” olarak isimlendirilen adam öldürme, yağmalama ve çapulculuk hadiselerine isimleri sıkça karışmıştır¹²⁹.

Sosyal Olaylar

Defterlerdeki yaptığımız hiçbir kategoriye girmeyen ancak önemli sosyal olaylara tekabül ettiğini düşündüğümüz belgeler de mevcuttur. Kölelik kurumunun Osmanlı toplumunda varlığı malumumuzdur. Hür olduğu halde köleleştirilen insanların varlığına dair defterlerde birkaç belge bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Delibaş Ali Ağa isimli kişi 750 guruş vererek Fatma isimli bir cariye aldığını, ancak Fatma'nın hürriyet davası açarak hür olduğunu, mahkemede ispatladığı için mağdur olduğundan şikâyet etmesidir¹³⁰. Buna benzer bir başka örnekte Ruha sakinlerinden Mustafa isimli kişi Antakya'ya çalışmak için gittiği, işvereni tarafından parasına el konularak, köle olarak satıldığı ancak hürriyetini ispatladığından alacaklarının tahsil edilmesi talebi yer almaktadır¹³¹.

Defterlerde kadının sosyal hayattaki yerini anlamamız açısından çok sayıda belge mevcuttur. Dönemine göre ileri sayılabilecek uygulamalar olduğu kadar olumsuz örnekler de söz konusudur. Ayşe isimli kişi babası öldüğü için dedesi tarafından kendisi henüz çocukken başkasıyla nikâhlanmıştır. Eşinin evi terk ettiği için mehir ve geçinebilecek kadar malı olmamasından dolayı mağduriyetinin giderilmesini istemektedir¹³². Buna benzer bir başka

¹²³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 148; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 223; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 234; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 300; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 144.

¹²⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 256.

¹²⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 179.

¹²⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 239.

¹²⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 21.

¹²⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 299.

¹²⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 96; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 66.

¹³⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3, s. 240.

¹³¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 34.

¹³² BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 104.

örnekte de kadın kocasına borç para verdiğini ve ayrıca mehir alacağını olduğunu ancak kocası evi terk ettiği için mağdur olduğunu belirterek şikâyetçi olmuştur¹³³. Kocasının yakalanması ve Asitane'ye ihzar edilmesi için emr-i şerif çıkarılmıştır¹³⁴.

Kadının mağdur olduğu yukarıdaki örneklerin aksine haneye tecavüz edip darp ve katla karışan kadınlarla ilgili örnekler de vardır. İsmail isimli bir kişi karısının kendi halinde biri olduğunu kimseye bir zararı olmamasına rağmen Emine ve kızı Fatma'nın evlerini basarak eşini "darb-ı şedid ile darb" ve küçük çocuklarından birini de "helak" ettikleri için hak ettikleri cezayı almasını istemektedir¹³⁵. Olumsuz örneklerden bir tanesi de Harim kazasında Mustafa ve zevcesi Zeynep isimli kişilerin faizle borç para verdikleri ve ödemeye gücü yetmeyen kişileri hapis ve işkenceden geçirerek mallarını yağmaladıklarından şikâyet edilmektedir¹³⁶.

Halep kurak bir bölgede yer aldığı için su her zaman bir sorun olmuştur. Su kaynaklarının adil kullanılması ve herkesin istifade edebilmesi için özen gösterilmiş ancak yaşanan olumsuzlukların önüne tamamen geçilememiştir. Sulama için kullanılan sudan her köyün kendi hakkı kadar istifade etmesi gerekirken "biz kendi karyemizde olan arazi ve mezraları sika etmedikçe size vermezüz" diyerek düzeni bozanlar hep var olagelmiştir¹³⁷. Buna benzer örnekler mahallelerde kullanılan sular için de görülmektedir. Suyu zapt edip mahalle ahalisinin mağdur olmasına sebep olanlara karşı mahalle halkı şikâyetçi olmuştur¹³⁸. Suyollarının ve kanallarının tamiri içinde benzer tartışmaların olduğunu görmekteyiz¹³⁹.

Sosyal dokuya zarar veren olaylara topluca bir karşı çıkış olduğuna dair defterlerde örnekler vardır. Bunlardan bir tanesi ahlaksız kişilerin mekân tuttıkları mahallenin bir kısmı ile ahalinin kullandığı kesim arasına duvar örülmesi istenmektedir.. Gelen geçen kadınları taciz ettikleri anlaşılan bu gruba karşı topluca tepki gösterilmiştir¹⁴⁰. Bir başka örnekte mahallenin en işlek yerinde kahvehane açıldığı bu yerin camiye yakın olduğu, gece gündüz yüksek sesle müzik dinledikleri için camideki salâvatların bile duyulmadığı ve gelen geçenlere bulaştıkları için buranın yıktırılması istenmektedir¹⁴¹. Buna benzer örneklerden anlaşılacağı üzere toplumda bir hak arama bilincinin varlığından söz edilebilir.

¹³³ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 80.

¹³⁴ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 108-109.

¹³⁵ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 145.

¹³⁶ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 216.

¹³⁷ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 170.

¹³⁸ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 176.

¹³⁹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 45.

¹⁴⁰ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 78.

¹⁴¹ BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 86.

SONUÇ

Osmanlı şikâyet mekanizmasının kurumsallaşmasında Ahkâm Defterleri önemli bir yere sahiptir. Divan-ı Hümayuna başvurma hakkı, Ahkâm Defterleri ihdas edilmeden önce de var olan bir hak olmasına rağmen Ahkâm Defterleri ile birlikte gerek devlet kurumları ve gerekse reaya tarafından giderek içselleştirildi. Bu aynı zamanda devletin otoritesinin güçlenmesine de katkıda bulunmuştur. Haksızlık kim tarafından yapılırsa yapılsın devletin merkezinde onu dinleyecek ve sorununa çözüm bulacak bir mercinin varlığı reyanın sistem içinde kalmasını sağlamıştır. Mağdurun yanında ve zulmedenden hesap soran bir Padişah imgesinin oluşmasında Ahkâm Defterlerinin payı büyüktür.

Halep ve çevresinde bir buçuk asra yakın bir zaman diliminde meydana gelen önemli olayların izlerini sürebilmek için Halep Ahkâm Defterleri önemli bir kaynaktır. Yöneten-yönetilen arasındaki ilişkilerde sorun teşkil eden hususların tespit edilmesi ve devletin bu soruna nasıl çözüm bulduğu meselesi günümüze de ışık tutabilecek niteliktedir. Ahkâm Defterleri hukuksuz olarak alınan vergiler, tımar sisteminde yaşanan sorunlar, vakıflar, adi suçlar, alacak-verecek meseleleri, Gayr-ı Müslimlerle ilişkiler, eşkıyalık gibi konularda bizlere önemli bilgiler bulunmaktadır.

Devletlerin başkentleri ya da savaş meydanları etrafında şekillenen tarih eksik bir tarihtir. Tarlasını sulayan çiftçinin, dağdaki çobanın, çarşıdaki esnafın, hayvanlarına otlak bulmak zorunda olan konargöçerin neler yaşadığını ve hangi sorunlarla boğuştuğunu bilmek hangi savaşın kaç askerle kazanıldığını bilmek kadar önemlidir. Tarih kitaplarında kendine yer bulamamış sıradan insanların büyük sorunları ve bu sorunları için verdiği kavgaların izdüşümlerini Ahkam Defterlerinde detaylı bir şekilde bulmak mümkündür.

KAYNAKLAR

Halep Ahkam Defterleri: BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 3.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 4.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 5.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 6.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 7.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 8.

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 9.

Akgündüz, Ahmet, İstibdal, *DİA*, XXIII, s.319-320, İstanbul 2001.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s.21, İstanbul 2010.

- Emecen, Feridun M., Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ş Şikâyet, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005.
- Gümrükçüoğlu, Saliha Okur, Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 61, S. 1, Ankara 2012.
- İnalcık, Halil, Adaletnâmeler, *TTK Belgeler*, S.II, s.50-51, Ankara 1965.
- , Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. VII-VIII, İstanbul 1988.
- Kandari, Faisal, “The Petition of the People of Aleppo to the Grand Vizier”, *International Congress on Bilad al-Sham During the Ottoman Era*, Damascus, 26-30 September, 2005.
- Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, s.283, Tarihsiz.
- Karasu, Demet, *1839–1850 Tarihli ve 8 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1–100) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2011.
- Karasu, Mehmet Kerem, *1784 - 1797 Tarihli ve 5 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1–99) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2011.
- Kuş, Canan, *1780–1784 Tarihli Ve 4 Numaralı Halep Ahkâm Defteri (S.1–53) Transkripsiyon Ve Değerlendirme*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.
- Kütükoğlu, Mübahat S. Mühimme Defteri, *DİA*, XXXI, s.520-523, İstanbul 2006,
- Şimşir, Nahide, Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkam Defteri’ndeki İzmir ile İlgili Hükümler, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s.357-390S.9, 2015.
- Yusuf Has Hacib, *Kutatgu Bilig* II, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), TTK, Ankara 1959.